

U kolima, među ranjenicima, ležali su i tifusari, neki i u vrlo teškom stanju: sa visokom temperaturom i buncanjem, bolnim grčevima i prodornim jaucima. Ipak, ništa ovaj pokret ne može zaustaviti. Divizija, tri brigade, nekoliko hiljada boraca - blizu dve stotine ranjenika - u uporednim kolonama odmiče sporo, ali sigurno ka pouzdanijim bazama: ranjeni i bolesni u partizanske bolnice skrivene u nepristupačnim delovima podno Papuka, a jedinice u ustanička sela oko Vočina gde će se odmoriti, koliko-toliko srediti, reorganizovati i pripremiti za nove borbene, političke i sve druge zadatke.

U Požeškoj kotlini

U ratu rane brzo zarastaju iako ožiljci ostaju. Podsvest ogromnom snagom i pohlepno guta i skladišti svakodnevne prizore i osećanja.

Brigada ima odmor. Bataljoni su razmešteni po selima između Podravske Slatine, Vočina i Drenovca: u Macutama, Bokanama, Rijencima, Čeralijama, Smudama... Najpreči je zadatak osloboditi se vašiju, tih neizbežnih pratilaca svih ratnika.

U četama se pari odeća u partizanskim buradima. U vojsci važi pravilo: uredan u stroju, hrabar u boju! Spreman borac, borbena vojska! Ako je obučen pojedinac, obučena je i jedinica! - Sve dakle počinje od čoveka. Tako je i ovde. Vreme se obilato koristilo za odmor, za prikupljanje snage, ali se preduzimaju i sve vojne, političke, organizacione i kadrovske mere da brigada bude još spremnija.

Tih je dana 12. brigada imala 1.139 boraca. Na licu mesta je bilo 902, a ostali su bili ranjeni ili bolesni. Svaki sedamnaesti borac bila je drugarica,

odnosno njih sedamdeset šest. Na čelu Brigade bio je komandant Josip Antolović Hrvat, a komesar Čedo Grbić Kedacije. Zamenik komandanta je postao Dako. Vicko Antić Pepe je postavljen za komandanta, a Vlado Janjić Capo za komesara Treće operativne zone.

Dosta je bilo promena i u bataljonima, a još više u četama i vodovima. Najbolji, najhrabriji, snalažljivi i pouzdani dobijali su nove odgovorne dužnosti. Brigada je sama za sebe bila izvor novih rukovodilaca.

Još pre promena i postavljanja naređeno je i pisanje ocena za sve rukovodioce. Štab brigade je tako dao ocene za ondašnji komandni sastav bataljona *1. bataljon* - komandant Jovo Milaković (28), ponacionalnosti Srbin, krojač, upartizanima od 1941, član KPJ; bio borac, do komandira i komandir čete, zamenik komandanta i komandant bataljona; odan, dobar i požrtvovan; ima uslova za razvoj. Andrija Jurišić, komesar bataljona (27), Hrvat, krojač; upartizanima od marta 1942. godine; član KPJ od 1941. godine; zamenik komesara bataljona, dobar, odan, inertan je; nema najbolje uslove za razvoja Dmitar Zagorac, zamenik komandanta (25), Srbin, šofer. U partizanima od januara 1942. godine; vodnik i komandir čete. Na dužnosti se snašao. Dobar je borac i požrtvovan. Ima dobre izgleda za dalji razvoj, samo nedovoljno poklanja pažnju tom razvitku. Marko Nikolić (23), zamenik komesara, Srbin, bravar. U partizanima od marta 1942, član KPJ od 1942. Bio delegat i komesar čete. Ima izgleda za razvoj. Nedostatak mu je što je prgave naravi.

Drugi bataljon: Vladimir Lončarić, komandant (28), Hrvat. Trgovačko pomoćnik. U partizanima od septembra 1942, kada je oslobođen iz koncentracionog logora u Jasenovcu u zamenu za ustaške funkcionere Vagnera i Vutuca. Španski borac, kasnije internirac gde se istakao kao aktivista i član KPJ. Vrlo poštovan borac. Grbić Čedo Kedacije (u međuvremenu postavljen za komesara brigade) komesar (22) Srbin. Student šumarstva. U partizanima od novembra 1941. Član KPJ od 1941. Bio delegat voda, komesar čete. Dobro se snašao, dobar borac i ima sve uslove za stalno napredovanje. Zamenik komandanta Franjo Hemetek (22), Hrvat, zidarski radnik. U partizanima od novembra 1941. Član KPJ od 1942. Bio desetar, vodnik i komandir čete. Na dužnosti se osrednje snašao. Vrlo je dobar borac i ima povoljne uslove za razvoj. Grlić Dušan (20), zamenik komesara, Srbin, soboslikar. U partizanima od 1942, član KPJ. Bio delegat i komesar čete. Na dužnosti se snašao. Dobar je borac. Ima uslova za razvoj.

Treći bataljon: komandant Ivan Jergović Priša (27), Hrvat, livac. U partizanima od 1941. Član KPJ. Bio vodnik, komandir čete i zamenik komandanta. Dobro se snašao, dobar je borac i ima povoljne uslove za razvoj. Komesar Senjug Ivan Ujak (23). Ukrajinac. Student. U partizanima od 1941. Član KPJ. Bio komesar i dobar je borac. Ima povoljne uslove za razvoj. Zamenik komandira Mioljević Borislav Šubara (24). Srbin. Seljak. U partizanima od 1941. Član KPJ. Bio je komandir čete. Dobro se snašao. Ima povoljne uslove za razvoj. Zamenik komesara Valter Anđelko Slatki (26). Nemač. Trgovački pomoćnik. U partiza-

nima od 1942. Član KPJ. Bio komesar čete. Dobro se snašao. Dobar je borac i ima povoljne uslove za razvoj.

Četvrti bataljon: komandant Puač Dako (već postao zamenik komandanta brigade (24). Srbin. Lugar. U partizanima od 1941. Član KPJ. Dobro se snašao. Dobar je borac. Ima uslova da se i dalje razvija. Mišković Ivan Brk (24) Hrvat. Komesar. Student. U partizanima od 1941. godine. Član KPJ. Bio komesar čete. Dobro se snašao. Ima uslova za razvoj. Šaula Milan (23). Zamenik komandanta. Srbin. Bravar. U partizanima od 1941. Član KPJ. Dobro se snašao i dobar je borac. Vujić Teodosije (26), zamenik komesara. Srbin. Seljak. U partizanima od proleća 1942. godine. Bio komesar čete. Dobar borac i ima uslove za razvoj. Nedostaje mu planska izgradnja.

U Brigadu je stiglo i naređenje koje nije baš sve obradovalo, ali je bilo novi znak jačanja autoriteta nekih starešina u naglašavanju sistema komandovanja. Sada se tačno znalo da pravo na jahaćeg konja imaju: svi članovi štaba Brigade, referent saniteta, obaveštajni oficir i intendant brigade, komandanti i komesari bataljona i političko odeljenje Brigade. Prilikom postrojavanja i na maršu van stroja mogli su biti samo članovi štaba Brigade i bataljona.

*

U nekoliko dana odmora i borbenog zatišja živelo se gotovo mirnodopskim životom sa odlikama strogog dnevnog rasporeda: pre podne vojna obuka, organizaciono sređivanje, sanitetske mere i intendantsko snabdevanje, a posle podne politička nasta-

va, kulturno-prosvetni rad, partijski i skojevski sastanci i naveče mitinzi, priredbe i zajednička veselja s narodom.

Borbena dejstva su uobličavala brigadu kao ratnu jedinicu i u njenim radovima, prema stepenu odgovornosti, razvijana je borbenost, ratno drugarstvo, bratstvo i jedinstvo, vestina komandovanja i rukovođenja, vestina ratovanja po noći, u naseljenim mestima, pri iznenađenju, u svim prilikama. A sada, u predahu, u Brigadi se, valjda prvi put, osetio i dah kasarnskog života. Svi oni koji su služili u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, a naročito podoficiri, žudeli su da pokažu svoja znanja iz egzercira, nastave gađanja i sitne taktike, ponegde i sa blagim ukusom drila, što je najčešće nailazilo na pritajeni ili otvoreni otpor. Bili su to prvi znaci sukoba između prvobitne, odredske, partizanske psihologije, jednog poprilično demokratskog i slobodoumnog shvatanja vojne organizacije i međusobnih odnosa i početka jasnijeg uvođenja klasične vojne discipline, stvaranja kulta autoriteta rukovodilaca, odnosa podređenosti, nadređenosti i nadležnosti, administriranja i primer-nog kažnjavanja. Svoj su doprinos vojnizaciji Brigade davali i partijska i skojevska organizacija i politički rukovodioci koji su u svim slučajevima objašnjavali ulogu i značaj discipline i svega onoga što čini vojnu organizaciju. To je bilo naročito važno, jer su komesari po dužnosti sve znali, u sve se razumeli i još tome dodavali onaj strogi ideološki značaj, većini boraca nedovoljno ili potpuno nerazumljiv, pa su tako naređenja, zapovesti i zadaci, osim svog jasnog dela, imali i kao neki uzvišeni značaj. Osim uzrečice: jesi li klasno svestan, komesar bi često kazivao: to traži Partija, budimo dostojni proleterske revolucije.

A tristo kilometara južnije, počev od 6. marta, obruč oko glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa ranjenicima se postepeno sužavao oko uzanog koridora od Prozora do mosta na Neretvi - jedinog prolaza preko mutne, nabujale reke. Bitka za ranjenike i ukupna ratna drama, sudbonosna za partizanski rat u celini, dostizala je vrhunac. Vrhovni komandant je u Prozoru zabrinuto posmatrao kolonu ranjenika. Tada je, ponovo, načelniku Operativnog odeljenja Vrhovnog štaba naredio da se pošalje depeša svim snagama NOVJ da pojačaju ratne napore širom Jugoslavije i tako olakšaju proboj preko Neretve.

Dvanaesta brigada je u sastavu 4. divizije bila na prilazima Požeškoj kotlini. Za neprijatelja je Slavenska Požega bila središna baza za sve glavne operacije u Slavoniji. Sa ovim gradom bilo je vojno povezano oko dvadeset manjih i većih uporišta rasutih u požeškoj kotlini. Nemačke jedinice su pripadale uglavnom diviziji, „Princ Eugen“, dok su ostale bili: domobrani, ustaše ili legionari. Legionari su, u stvari, bili ustaše ili domobrani, predviđeni za odlazak na istočno bojište, ali su zadržani na teritoriji tzv. Nezavisne države Hrvatske. Oni su nosili zaga-site uniforme.

Prvo na udaru bilo je uporište Velika koje je 12. brigada već napadala i oslobodila 12. novembra 1942. U Velikoj se nalazilo stotinu domobrana i oko dvadeset žandarma. Glavni zadatak - zauzimanje žandarmerijske stanice - imao je 3. bataljon. Borba oko uporišta trajala je šest i po sati, ali su svi pokušaji bombaša da se privuku zgradi ostali bez uspeha. Tada je pristigao teški bacač kojim je

rukovao Franjo Kofler, bivši domobranski oficir koji je prišao partizanima novembra 1942, pri zauzimanju Podravske Slatine, i od tada svoje stručno artiljerijsko znanje uspešno primenjivao širom Slovenije.

Tačni pogoci minobacača demoralisali su neprijatelja, pa se brzo predao. Ali, zbog slabe veze između onih koji su jurišali na kasarnu i posluge minobacača, došlo je do nesrećnog slučaja: iako neprijatelj više nije davao otpor, ispaljena je još jedna mina od koje su poginula trojica, a ranjena četiri partizana i to baš onih koji su prvi jurišali na žičane prepreke i na neprijateljeve puškarnice.

U isto to vreme 1. bataljon je držao zasedu prema uporištu Kaptol. U zoru je naišao oklopni voz. Posada je napustila oklopnjak i naletela na zasedu 1. bataljona. U bliskoj borbi domobranci su bili potpuno iznenađeni i razbijeni: desetak ih je poginulo, a oko šezdeset zarobljeno. Uporište Velika je zauzeto i neprijatelj je zadobio osetan udarac.

Dan kasnije, 19. marta 1943, 12. brigada je već u napadu na uporište Vetovo u kome je bilo osamdeset folksdojčera i desetak ustaša. Napadao je 4. bataljon, dok su ostali bili na obezbeđenju. Posle nekoliko sati vođenja teške borbe i ovo je uporište zauzeto. Ipak, neprijatelj je delom snaga uspeo da se provuče i pobegne u Bektež.

Padom Velike, Vetova i Kutjeva koje je zauzela 18. brigada, neprijatelj je bio uzdrman na važnom operativnom području - u Požeškoj kotlini - što je uticalo i na ukupan raspored njegovih snaga i buduće borbene planove.

Ubedljivi opis stanja u Slavonskoj Požegi i u njenoj okolini dao je sam neprijatelj u izveštaju ustaškom stožeru Velike Župe Livac Zapolje u

Novoj Gradiški ustaški logornik Slavonske Požege, profesor Ivo Petričević: „Oko jedanaest sati u noći (15. ožujka 1943.) najednom započeo je na selo Velika sa svih strana partizanski napadaj, najveća se vatra skoncentrisala na oružničku postaju, koja je u sredini sela i na domobransku posadu, koje se nalazi kod željezničke postaje. Partizani, čiji se točan broj ne zna (neki pripovijedaju pet tisuća, a neki pet stotina) bili su naoružani uglavnom automatskim oružjem, teškim strojnicama, lakim strojopuškama i „askericama“, a imali su nekoliko i bacača mina, najtežeg kalibra. Da ne može u Veliku ni od kuće doći pomoć pobrinuli su se tako, da su sa svih strana na puteve i prilazna mjesta stavili jake zasjede s strojnicama...

Domobranska posada u Velikoj držala se sve do 16. ožujka do deset sati prije podne, kad je od sebe prestala davati znakove života. Ove sve naime vijesti, koje se odnose na Veliku, ne mogu se provjeravati, jer su partizani još uvijek u selu i ne puštaju nikoga ni van ni unutra. O svemu tome pripovijedaju se najalarmantnije vijesti. Tako se pripovijeda, da se šesnaest domobrana povuklo na tavan željezničke postaje i odatle se branilo. Partizani su navaljivali, ali nijesu mogli osvojiti postaje, pa su donijeli slame, zapalili postaju i svi domobrani su unutra živi izgorijeli. Napominjem ponovo, da to nije provjereno. Tako se šire jednake glasine i za oružničku postaju. Na oružničkoj postaji bio je skolnjen i ustaški tabornik Mijo Lukić. Što se s njime dogodilo, do ovoga časa nam je nepoznato.

Od Požege cijelo vrijeme išlo je domobranstvo u pomoć Velikoj, ali nije nikako moglo prodrijeti jaki odbrambeni partizanski pojas, koji su oni stvorili

oko Velike. U borbu su stavljeni i oklopni vlakovi, no i oni nisu imali nikakvog uspjeha. Domobranstvo je imalo dosta gubitaka, njihov točan broj još nije ustanovljen. Mnogo je i vojske raspršeno, te ona luta poljima, dok se ne vrati u svoju jedinicu. Jutros oko osam sati došlo je požeškoj posadi pojačanje iz Broda na Savi i odmah se uputilo u borbu. Posljedci nisu do sada poznati. Iz sela Velike raširili su se partizani po selima Radivancima, Potočanima, Dragi, Biškupcima, Stražemanu i Doljancima na zapad, te na istok po selima Češljakovci, Golobrdce, a oko jedan sat danas poslije podne ušli su i u Kapitol. Radi opasnosti, koja prijeti Požegi od ove strane, povučena je posada iz sela Tornja i Kaptola ovamo u Požegu, te poslana u borbu prema Velikoj.

Nastalom ovom situacijom sam grad Požega je vrlo ugrožen. Možemo kazati, da se njen pad može očekivati svaki čas, ukoliko ne dođe jača snaga vojske, da suzbije njihovu najezdu."

Ofanziva - klešta i čekić

Kao što gomilanje oblaka nagoveštava oluju, tako su i pokreti trupa, užurbani transporti putevima i kolanje glasina po narodu bili znak većih ratnih dejstava. Još se ništa pouzdano nije znalo, ali već se reč - ofanziva - raznosila od usta do usta, od sela do sela, širom Slavonije. Strah i zebnja su kosili celim predelom od Bilogore do Dilja i između Save i Drave.

U sva veća mesta koja uokviruju planinski masiv Psunja, Papuka, Ravne gore i Krndije, pristizali su Nemci, ustaše, domobrani. Desetine hiljada, opremljeni, naoružani, ratoborni. Sila. Došao je